

Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. (3) Uloga elita, Beograd, 2003, str. 276.

Treća sveska izdata u sklopu projekta *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka* nastavlja parcijalni pristup druge sveske i posvećena je eliti, društvenom sloju čije je izrastanje kao i politička, privredna i kulturna uloga jedan od najmjerodavnijih signifikatora modernizacije društva. Mada mnogobrojni istraživači *Instituta za noviju istoriju Srbije* nisu više na okupu, ostalo je oko ovog projekta "istraživačko jezgro" od sedam autorica (Latinka Perović, Dubravka Stojanović, Branka Prpa, Olivera Milosavljević, Radmila Radić, Olga Popović-Obradović, Vesna Matović), koje je "po logici da funkciju stvara organ" nastavilo sa istraživanjima i ponudilo novi zbornik naučnoj i stručnoj javnosti. Mada bez podrške institucije što je istovremeno i vrlina i mana, ova ekipa je najavila je i sljedeći zbornik pod nazivom *Dete i njegov svet u društvu*, pozivajući u svoj krug nove saradnike.

Mada malobrojan krug, ipak je uspješno obuhvatio cijeli navedeni period i doveo nas problematikom elite do najnovijeg doba i uspostavljaajući vezu prošlosti sa sadašnjicom po ko zna koji put posvjedočio o besmrtnosti i neraskidivosti ove veze. Istovremeno, uvjerio nas da neprekidno i ponovno ovladavanje "drukčije" prošlosti opravdava smisao poziva historičara i dao argumente o mijenjanju, mada sporom, svijesti i podstiče nas u naporu da se suprotstavimo svjesnom onesposobljavanju u korist ideologija, religija, nacija, države, pa i partije.

U svim tekstovima kategorijalni sistem u rekonstrukciji procesa modernizacije i analizi političkih vrijednosti, pravaca i ciljeva elite artikulisan je savršeno jasno i predstavlja posebnu vrijednost za početnike istraživače ovog mnogostrukog procesa prelaza iz patrijarhalnosti i tradicionalizma u otvoreno, moderno društvo.

S obzirom na složenost problematike koju sadrži svaki prilog ovog zbornika, u ovom prikazu će se ponuditi samo nešto od tog tematskog, idejnog i kritičkog bogatstva beogradskih historičarki iz historiografskog kruga srpske opozicione inteligencije.

U svom prilogu *Milan Piroćanac – zapadnjak u Srbiji 19. veka* Latinka Perović govori o sličnosti ruske slovenofilsko-zapadnjačke kontroverzije i glavne kontroverzije srpske intelektualne tradicije, izražene kao rusofilstvo i austrofilstvo u sedamdesetim godinama 19. vijeka, a koju one sadrže u odnosu prema Evropi i njenim vrijednostima. U srpskom slučaju kontraverzu odlikuje tendencija obnavljanja i prisutnost u sa-

držaju svih partijskih pregrupisanja – radikala i naprednjaka, liberala i socijalista. Između Austrije kao paradigme Zapada i neprosvijećenog, ali mnogobrojnog i time značajnog narodnog korpusa kretale su se političke i ideološke mreže suprotstavljenih stranaka. Kroz sudbinu Milana Piroćanca (1807-1897), advokata, profesionalno vezanog za mnoge institucije i povremenog člana vlada srpske države, jednog od osnivača i nesumnjivog ideologa Srpske narodne stranke, nepotkupljive ličnosti po pitanju stava o putevima razvitka mlade države, autorica je pokazala svu kontraverznost, krivudavost i neizvjesnost procesa modernizacije i njenog uspjeha u srpskom društvu. Pisac nekoliko rasprava, članaka i sačuvanog ličnog dnevnika, koji odaju izuzetno obrazovanje i pravničku temeljitost, vjerovatno je bio izolovan u društvu u kome vlada “nedostatak širokih zamisli (iz kojih) proizilazi potpuna nemoć da se očuva plan celine” i čije mišljenje prema narodu nije bilo nimalo laskavo, jer “oskudevaju uslovi za disciplinu državnu koja daje narodima mogućnosti da obrazuju i utvrde svoj državni život”. Istoriografska marginalizacija ove izuzetne ličnosti govori o tome da liberalna misao nije našla svoju primjenu u podršci procesu modernizacije srpskog društva upravo zbog racionalnog i kritičkog stava prema ukorijenjenoj ideji o oslobođenju i ujedinjenju u srpskom narodu. Mimo njegovih prijedloga izraženih nizom modernih zakona, u istoriografiji nazvanih “revolucijom odozgo”, pravac društvu je trasiran mobilizacijom naroda i njegove “narodne inteligencije”, čime je “u suštini zadržala tip primitivne, moderno nepotpuno organizane države, sa nesavršenim organima za rad u svakom pravcu” i bez mogućnosti vođenja samostalne politike. Svojim stavovima, aktuelnim i provokativnim i danas, liberalni demokrata Pećanac nije ocrtao stanje samo patrijarhalnog srpskog društva krajem 19. vijeka, nego i svih društava, nacionalnih kolektiva u svom okruženju i pružio model za njihovu istorijsku analizu.

U tom smislu, ideja teksta Dubravke Stojanović *Recepcija ideala slobode, jednakosti i bratstva kod srpske elite početkom 20. veka* je pružiti analizu u istoriografiji zabilježenog perioda “liberalne monarhije”, “moderne parlamentarne države” u prvoj deceniji 20. vijeka i provjeriti osnove mita o “zlatnom dobu srpske demokratije”. Definišući pojmove demokratije, političke kulture, elite te tradicionalizma i modernizacije, a prvenstveno ideale slobode i jednakosti, autorica je pratila proces recepcije političkih ideja sa Zapada u tradicionalnom srpskom društvu. Analizirajući po stavovima netipičnog Skerlića, samostalce i kontraverzne radikale uočila je da su i sama retorika i novi diskurs stvorili klimu koja je pružila mogućnost za modernizacijska strujanja u tradicionalnom društvu i na taj način dala osnovnu karakteristiku i suštinu kontraverze između modernog i tradicionalnog – paralelno prisustvo. Tradicionalni sistem i obrasci političkog mišljenja su izjednačavali demokratiju sa društvom socijalno jednakih, lišenih razlika, što je imalo snažno uporište u srpskom agrarnom i patrijarhalnom društvu, za razliku od evropskog stava o jednakosti kao konceptu odsu-

stva klasne diskriminacije i pružanju jednakih šansi u stvorenom sistemu, što je stvaralo utisak da je Srbija imala prednost u socijalnom smislu, te se činilo razložnim opiranje modernizacijskim tokovima. Opreznost elite u političkim programima obojanim modernizacijskim uplivima mogla bi se razumjeti i zbog prisutnog podozrenja naroda prema njoj, školovanoj u inostranstvu. Jednako kao ideja demokratije i ideja slobode je imala svoju verziju u srpskom društvu. Garant slobode je bio kolektiv, a sloboda pojedinaca je bila njemu podređena i zbog toga odricanje pojedinačne slobode u korist nacionalnog kolektiviteta je bilo ne samo poželjno nego i obavezujuće. Time je osnov političkog mišljenja izražen u prioritetu nacionalne slobode i egalitarnog modela jednakosti, čime se izražavalo nepovjerenje prema demokratiji i iskazivala hijerarhija vrijednosti u kojoj je nacionalno zauzimalo vodeće mjesto i nipodaštavala hijerarhija vrijednosti koju je posjedovala moderna demokratska matrica.

Ovo skretanje sa puta modernizacijskih procesa obradila je Branka Prpa u svom tekstu *Neuspješni reformisti. Srpski intelektualci u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929)*. Mada i sa nakanom da se obezbijedi društveni progres, što je bila proklamovana ideja pred međunarodnom zajednicom, formiranje jugoslovenske države je trebalo da donese u prvom redu rješenje nacionalnog pitanja sa čijom se realizacijom očekivalo rješenje i svih ostalih problema. Ali, državno uređenje je postalo izvorom svih kriza novostvorenog poretka koja je sve većim zamahom oduzimala snagu političkim strankama u borbi za prevlast. U toj mjeri da su postali ravnodušni prema projektu ekonomskog razvoja društva i prema organizaciji administrativnog aparata u funkciji promovisanja i učvršćenja pravnog poretka. Ono što nije vidjela politička klika uočili su vrlo lako intelektualci, ali nemoćni kao i jugoslovenski privrednici nisu mogli samostalno djelovati niti uticati na negativne posljedice političkih kretanja koja su usmjerila svoje djelovanje i čitavo društvo gotovo isključivo samo na nacionalne probleme, zanemarujući pored ostalog i prosvjetnu i zdravstvenu politiku, kao i suštinski odnos između obrazovanja i razvoja društva u cilju poboljšanja kvaliteta življenja. Tokom ovog međuratnog perioda tradicionalizam i modernost su se sukobili i na toj osnovi te su se "stvarali i razgrađivali savezi intelektualnih i političkih elita, ali su, što je mnogo važnije, krize moderne bile duboke i opasne i svaki put fatalne za jugoslovensku državu".

O istovremenom, paralelnom i isključujućem postojanju tradicije i modernizma tokom kojeg je u jednom učitan patriotizam, a u drugom nacionalna izdaja, govori Olivera Milosavljević u svom tekstu *Elitizam u narodnom ruhu*. Preciznom i beskompromisnom analizom autorica dolazi do predmeta svog interesa, u međusobnom odnosu ove dvije kategorije, te stavlja u fokus svojih razmišljanja stereotipe o naciji, njihovu ulogu u vrijeme nacionalnih mobilizacija, te sprege intelektualne i političke elite u cilju zadobijanja političke moći i oblikovanja političkih zahtjeva u skladu

sa "voljom i potrebama naroda". Polazeći od shvatanja nacije kao organske tvorevine predstavnici nacionalističkog koncepta su svoje ideje zasnivali na autentičnom i nepromjenjivom obliku nacije koja ima svoj kontinuitet, iz čega proizilazi antiindividualistički koncept u odnosu na njegove pripadnike i istovremeno postojanje nepromjenjive nacionalne elite, te centralizma kao "prirodnog oblika uređenja za Srbe".

"*Verska elita i modernizacija - teškoće pronalaženja odgovora*" naziv je teksta Radmile Radić u kojem se govori o odnosu Srpske pravoslavne crkve prema modernizaciji. Sa stvaranjem jugoslovenske države SPC je prestala da bude identifikovana sa političkom istorijom srpskog naroda a sve manje i sa njegovom društvenom istorijom, za razliku od prethodnih vremena kad je crkveni nacionalizam podrazumijevao mnoge aktivnosti koje su crkvu pretvorile u produžetak države ili vjerski izraz nacije i kada su granice eparhija postale istovjetne sa nacionalnim. Pravoslavno sveštenstvo je učestvovalo u partijskim borbama tokom i 19. i 20 vijeka, a neki od njih su imali stav da je do raskola u samim redovima sveštenstva došlo u drugoj polovini 19. vijeka i to baš na pitanju modernizacije koja je uticala na stepen religioznosti kod vjernika. Nakon prvog svjetskog rata prvih desetak godina se SPC oporavljala od ratnih razaranja i ne ulazi odmah u politički život, mada sada u mnogovjerskoj državnoj zajednici počinje da osjeća gubitak vlastitih pozicija. Jaz koji se stvorio između srpske inteligencije i crkve svetosavljem se pokušao premostiti, a do izvjesnog zbliženja je crkva pokušala doći i događajima proizvedenim nakon Konkordata. Nakon drugog svjetskog rata nova vlast je trebala kooperativnu crkvu, siromašnu, ovisnu i nadziranu što je SPC učinilo izolovanom i potpuno nespremnom za svaku vrstu prilagođavanja i osavremenjivanja. Međutim, osamdesetih godina se vidjelo da se crkva lako povezala sa napuštenim simbolima i vrijednostima i rehabilitujući se postala jedan od ključnih činilaca današnjih društvenih zbivanja, zajedno sa predstavnicima političkog establišmenta.

Simptomatičnu sliku nudi i analiza Olge Popović-Obradović u tekstu *Vojna elita i civilna vlast u Srbiji 1903-1914* godine po kojoj je teško naći "i jedan režim u kojem je primat civilne nad vojnom vlašću bio neupitan. Naprotiv, aktivna uloga vojske u politici pokazuje se kao konstanta moderne istorije Srbije i Jugoslavije i predstavlja jedno od njenih najmarkantnijih obeležja." Koristeći terminološki sklop "demokratizovani vid militarizma" autorica objašnjava široku podršku koju vlast, inteligencija i javnost daju vojnim krugovima u vremenu tokom kojeg je došlo do uspješne realizacije srpskih teritorijalnih pretenzija i do "zlatnog doba" srpske demokratije. Ovisnost kralja i političara radikalne stranke o zavjereničkom krugu bila je konstanta sve do balkanskih ratova kada je autoritet vojske postao nemjerljiv i ona nakon toga funkcioniše kao vanustavna politička snaga i kao takva ulazi u Prvi svjetski rat.

Ljepši oblik sukoba tradicije i moderne se može pratiti u tekstu Vesne Matović

Književnost srpskog modernizma i patrijarhalno i folklorno nasleđe. Otvoreno nacionalno pitanje, uvijek prisutan patrijarhalni obrazac sa svojim vrijednostima, kolektivistička svijest, epski duh, književna tradicija - sve su to bile prepreke idejama modernizma, evropske dekadencije, što su poetske duše pokušavale da pomire i stvore svoje vlastite sisteme, pri čemu su u prozi bili daleko sporiji nego u poeziji.

Entuzijizam autorica neka bude zarazan za čitaoce, a naročito za istraživače. ■

Sonja Dujmović

Smail Ćekić: *Revolucionarni rad KPJ u vojsci Kraljevine Jugoslavije.*
Sarajevo: Kult B, 2004; str. 958.

U vremenu kada se nove postkomunističke društvene elite sve više odvajaju od interesa za teme o radničkom i komunističkom pokretu, a niži socijalni slojevi, kako se čini, sve češće se sa nostalgijom prisjećaju mirnoga komunističkoga doba, Smail Ćekić, historičar poznat po nizu knjiga o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini tokom Drugog svjetskog rata, te o zločinima učinjenim tokom rata i agresije koncem 20. stoljeća, objavljuje fascinirajuće obimnu knjigu o temi za koju bi malo ko, upravo zbog onoga po čemu je Ćekić zauzeo poprilično visoko mjesto u historiografskoj znanosti, očekivao da je obradi baš on. Međutim, odmah nakon bližeg definiranja predmeta istraživanja otkriva se sva znanstvena opravdanost bavljenja ovom temom, a nakon čitanja knjige, s obzirom na iscrpnu argumentaciju iznesenih stavova, jasno se potvrđuje njezin visok znanstveni domet. Pokazuje se da nije slučajna Ćekićeva temeljitost, toliko uočljiva u njegovim kasnijim djelima. Činjenica da ova knjiga predstavlja doktorsku disertaciju, sama po sebi nagovještava ozbiljnost metodološkog i sadržinskog pristupa. Fondovi i zbirke sačuvani u deset arhiva, brojna objavljena arhivska građa, sjećanja, periodika i 171 bibliografska jedinica dostupne literature – čine osnovu na kojoj je Ćekić istkao ovu knjigu. Podijeljena u deset poglavlja, ona na sveobuhvatan način nastoji odgovoriti na pitanja uloge jedne političke partije, koja je najznačajniji dio svoga djelovanja u razdoblju između dva svjetska rata djelovala u ilegali, u funkcioniranju tako važne institucije, kakvu po bezbjednost i opstanak svake države predstavlja vojska. Uz to, Ćekić svoja istraživanja utjecaja KPJ na zbivanja u vojsci smješta u znatno šire istraživačke okvire, promatrajući to